

Ivo BABIĆ

EGIPATSKI UTJECAJI U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI

L'INFLUENZA DELL'EGITTO NEL PALAZZO DI DIOCLEZIANO

UDK: 299.3: 292]: 728.8 (497.5 Split)

7.032.3: 728.8) (497.5 Split)

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 30. 12. 2003.

Odobreno: 31. 1. 2004.

Ivo Babić

HR, 21 219 TROGIR

Lucićeva 10

Glave bika, ovna i mladića s modijem na glavi, prikazane na kasetama na trijemu oko poligonalnoga hrama, prepoznaju se kao Apis, Amon i carev genij. Glava u medaljonu, u unutrašnjosti poligonalnoga hrama, prepoznaje se kao Tyche - Izida. Poligonalni hram, smatran u literaturi mauzolejem, po svojoj prilici je svetište u kojem se štovala Izida i car Dioklecijan. Više arhitektonskih motiva, posebno tip kapitela sa zadebljanim lišćem, prepoznaje se kao utjecaj egipatske umjetnosti.

Egipatski spomenici u Dioklecijanovoj palači u Splitu odavna su poznati u arheološkoj literaturi; sfinge i njihovi natpisi pisani hijeroglifima su proučeni,¹ a za većinu stupova oko poligonalnoga hrama, i u trijemu oko njega, utvrđeno je egipatsko podrijetlo.²

Egipatske spolije, umjetnine i njihove imitacije, kao i kulturni utjecaji, prisutni su u rimskoj civilizaciji stoljećima prije Dioklecijana, posebno kult božice Izide i Serapisa. U doba carstva, nakon što je Egipat pripojen rimskom imperiju, civilizacijski, posebno kulturni utjecaji sve su snažniji. Tako je car August dao prenijeti obelisk koji se, u novoj funkciji, koristio za sunčani sat.³ Car Septimije Sever se identificira sa Serapisom, a njegova žena, pak, s Izidom, kao što je to ranije bio slučaj s Hadrijanom i Sabinom.⁴ Općepoznato je da rimski carevi ne odnose samo spolije iz Egipta, nego u toj zemlji, počevši od Augusta, podižu spomenike od kojih je osobito čuven Trajanov kiosk na otočiću Fili, sagrađen u duhu egipatske arhitektonske tradicije.

¹ SELEM 1970: 633-656; SELEM 1997: 93-106

² WARD-PERKINS 1975: 38-44

³ LE GLAY 1989: 56-65; TAKÁCS 1995: 100

⁴ TAKÁCS 1995: 116

I Dioklecijan je, iako zaštitnik i obnovitelj stare rimske religije, bio štovatelj kultova egipatskog podrijetla pa je tako u Rimu dao podignuti hram posvećen Serapisu i Izidi, božanstvima čiji je kult, u duhu rimskoga panteizma i sinkretizma, odavno prerastao od privatnoga štovanja do državne religije.⁵

Uz Dioklecijana su vezane mnoge uspomene u Egiptu, posebno godina 297., kada je u krvi ugušena odmetnička pobuna pod vodstvom uzurpatora Lucija Domicija – Domicijana i njegova glavnoga pomagača Ahileja. U Aleksandriji je Dioklecijanu podignut spomen- stup (pogrešno zvan Pompejev stup) pokraj Serapeja, u čijoj se blizini nalazila čuvena biblioteka.⁶ Kao što je poznato, okoliš hrama u Luksoru (Teba) bio je u Dioklecijanovo doba pretvoren u vojni logor,⁷ a u samom Amonovu hramu, u središnjoj prostoriji, nalazi se legionarsko svetište s freskom na kojoj je prikazan Dioklecijan sa svojim suvladarima.⁸ Dioklecijan je, nakon borbi s tamošnjim plemenima, do otočića File povukao vojnu posadu tako da je tamo išla granica prema jugu. U blizini otočića, na kojem je bio kulturni centar božice Izide, nalazio se logor podignut oko 300. godine. Na samom otočiću, koji je bio dijelom utvrđen, Dioklecijan je dao godine 296. sagraditi monumentalna vrata.⁹ Snažno je Dioklecijanovo prisustvo u Egiptu (jedno se naselje nazivalo Diocletianopolis), posebno u Aleksandriji gdje je dugo boravio tijekom 288., pacificirajući pobunjeni narod. U tom kontekstu treba tumačiti i egipatske utjecaje u samoj Dioklecijanovoj palači u Splitu. U ovom radu naglasili bismo neke nepoznate elemente egipatskih tradicija u arhitekturi palače, ali i u kulturnoj slici.

KULTNA SLIKA

S egipatskim kultovima treba dovesti u svezu neke od prikaza na kasetama kamenih ploča s trijema oko splitske katedrale - poligonalnoga zdanja unutar Dioklecijanove palače, koje se različito interpretira, kao hram ili, pak, kao mauzolej.¹⁰ Teme ovoga rada su glave ovna, bika i mladića s košarom - modijem na glavi. Te su ploče *in situ*, na sjevernoj strani trijema.

S tim trima pločama treba povezati jednu već poznatu, koja je, također, potjecala iz trijema poligonalnoga hrama, smještenu danas u obližnjoj zbirci

⁵ WILLIAMS 1985: 161; SELEM 1997: 42

⁶ BAILEY DONALD 1996: 159; EMPEREUR 1998: 100-109

⁷ EL - SAGHIR, *passim*

⁸ MONERT DE VILLARD 1953: 85-105, o ikonografiji freske

⁹ MONNERT DE VILLARD 1941: 8-10

¹⁰ Kao što je poznato, postoje različita mišljenja o izvornoj funkciji poligonalnoga zdanja koje se najčešće interpretira kao mauzolej. U XIII. stoljeću Toma Arhidakon smatra to zdanje Jupiterovim hramom. Pregled mišljenja kod McNALLY 1996: 301. Pretpostavku o mauzoleju radikalno pobija DUVAL 2003: 298-299.

kamenih ulomaka. Na toj je ploči, smatra se, prikazan Serapis. Naime, jasno se razabire bradata glava iznad koje se naziru otučeni dijelovi predmeta koji se prepoznaje kao modij.¹¹ Taj reljef može funkcionirati kao ključ za pokušaj interpretiranja ostalih spomenutih ploča.

Kult Serapisa bio je odavno prihvaćen u samome Rimu; njegov hram je prikazan na čuvenoj Formi Urbis iz doba dinastije Severa. U Egiptu, u Luksoru, pred Dioklecijanovim logorom nalazi se omanji hram posvećen Serapisu (Izidi), koji je dao podignuti car Hadrijan.¹² Dioklecijanovo rušenje Aleksandrije te potom i njezina obnova, vjerojatno je obvezivala cara prema Serapisu, čije se najvažnije svetište i najstariji kip nalazio upravo u tom gradu. Dioklecijan je, ponavljamo, dao podignuti hram Serapisa i Izide u Rimu, pa je razumljivo da je kult toga boga morao gajiti i u svojoj palači u Dalmaciji.

Naravno, kult Serapisa, kao i ostalih egipatskih božanstava, raširen je u rimskoj Dalmaciji, i to neovisno o Dioklecijanovoj palači. U Saloni, primjerice, vjerojatno je postojao Serapej jer se tamo spominje *colegium* privržen kultu Serapisa (CIL IX 3337).¹³

Glava careva genija (?)

Na jednoj od ploča s trijema, na sjevernoj strani poligonalnoga hrama, sred jedne kasete je ispupčenje neizdiferencirana oblika; na drugoj se, pak, razabire glava na kojoj je valjkast predmet, koji se može raspoznati kao ostatak košare - modija. Fond figure obrađen je veoma grubom zubačom. Glava je skicozno naznačena, no i vrijeme s oštećenjima i patinama učinilo je svoje. Ipak, sasvim je razvidno da se radi o ljudskoj (božanskoj?) glavi. Na glavi je valjkast predmet koji bi se mogao prepoznati kao košara – modij, što upućuje na pretpostavku da se možda radi o prikazu Serapisa. No, Serapis se prikazuje virilna izgleda, snažnih čeljusti, bujne kose, kakav je na već spomenutoj kaseti s trijema oko poligonalnoga hrama. Uostalom, ne bi bilo logično da se Serapis dva puta prikazuje na kasetama istoga trijema.

Na novcima iz vremena tetrarha često se prikazuju geniji s modijem na glavi i s paterom u ruci. Dapače, na nekim novcima iz te epohe natpisi potvrđuju da se radi o genijima koji se označavaju kao *Augusti*, *Caesaris* ili pak *Imperatoris*.¹⁴ U Dioklecijanovo doba štiju se osobito *Genius Illyrici*. Takvu identifikaciju spomenute glave s kasete, kao prikaz careva genija, dovodi, međutim, u sumnju

¹¹ MIRNIK 1077: 52, fig. 11; CAMBI 1989: 19

¹² BOWMAN 1986: 169; v. sliku i kod WARD-PERKINS 1984: 364

¹³ CAMBI 1963-1965: 102; SELEM 1997: 62-64

¹⁴ MONERT DE VILLARD 1953: 85-105; SUTHERLAND 1967: 110; WILLIAMS 1985: 162

marginalan položaj figure jer nije smještena na nekome središnjemu mjestu u interijeru već u eksterijeru, u trijemu.

Već je izrečena pretpostavka kako je ženski lik na medaljonu, u unutrašnjosti poligonalnoga hrama, moguće prikaz zaštitnice - *Tyche* novoutemeljena naselja (palače).¹⁵ Zaista, na glavi te ženske figure, za koju se u starijoj literaturi navodilo da prikazuje Prisku, carevu ženu, veoma sumarno isklesane, nalazi se čunjasto ispupčenje. Možda je to naznaka za modij pa bi se radilo o prikazu *Tyche* – zaštitnice pojedinih naselja. No, i sama *Tyche*, rimska Fortuna, često se identificira s Izidom. Dapače, veoma je često štovanje Izide kao *Tyche* (Fortune) jer ta božica, ravna sudbinom ne samo bogova, pojedinaca, već i kolektiva poput naselja.¹⁶ Izida - *Tyche*, kao i druga božanstva egipatskoga podrijetla prikazuje se i na novčićima, pseudomoneti, emitiranoj u doba tetarha u promidžbene svrhe (takozvana *vota publica*).¹⁷ Dakle, ženski lik u medaljonu, za koji se u starijoj literaturi smatralo da predstavlja Dioklecijanovu ženu Prisku, mogao bi biti *Tyche*, odnosno Izida. Inače, koliko nam je poznato, Izidu u kontekstu Dioklecijanove palače prvi spominje Daniele Farlati koji jednu sfinđu dovodi u svezu; inače Kibela se izjednačava s Izidom.¹⁸ Dakle, poligonalno zdanje ne bi bilo mauzolej već hram.

Naglasili bismo da se motiv košare, bez drugih figura, javlja i na pojedinim kasetama na svodu u takozvanome malom hramu.¹⁹ Može li se i te košare dovesti u svezu s kultom Serapisa?

OVAN (AMON ?)

Na jednoj ploči, na sjevernoj strani trijema, u jednoj kaseti prikazana je glava bika, a na drugoj, pak, glava ovna.

Kaseta s likom ovna je uza zid poligonalnoga hrama. Glava ovna je veoma ispupčena, plastično artikulirana, sa savijenim rogovima, veoma vješto izvedenim, s naglašenim osjećanjem prostora i volumena. Oči su naznačene dvama izdubljenjima. Ta glava je, za razliku od većine ostalih figura na kasetama, veoma dobro sačuvana, ali i dovršena. Fond je obrađen grubom zubačom.

Glava bika je, također, veoma ispupčena. Obrisom i oblikovanjem volumena sasvim je razgovijetno i uspješno prikazana bikovska glava

¹⁵ ČURČIĆ 1978: 67-90; DUVAL 2003: 294

¹⁶ SELEM 1997: 33

¹⁷ TAKÁCS 1995: 123-125

¹⁸ FARLATI: 490-491; HÉBRARD - ZEILLER 1912: 80. Stariji pisci spominju kult Kibebe u palači vjerojatno s obzirom na sfinđu.

¹⁹ V. opise i ilustracije kod McNALLY 1996: 61-65, fig. 89

karakteristične morfologije lubanje. Da se radi o biku očito je i po roščićima od kojih je onaj desni polomljen. I tu su oči naznačene rupama, kao da se radi o maski, što se primjećuje i na ponekim drugim figuralnim prikazima na poligonalnome hramu i u takozvanome Malom hramu.

Ako se jedna od figura s trijemskih kaseti prepoznaje kao Serapis, pruža nam se sugestija za identifikaciju ostalih figura (ovna i bika), tako da bi se i one dovele u svezu s egipatskim kultovima. Lik ovna navodi na mogućnost da reljef dovedemo u svezu s kultom Amona. Istina, Jupiter – Amon, čiji je kult raširen i u rimskoj Dalmaciji, prikazuje se na uobičajen način: ljudske (božanske) glave, bradat, bujne kose, s ovnovskim rogovima. Tako je, primjerice u Zadru, na dvama kamenim blokovima s bazilike na forumu prikazana glava Jupitera - Amona, ljudskoga lika s karakterističnim ovnovskim rogovima, što se uklapa u koncept rimskoga državnoga i religijskog simbolizma.²⁰ Na kaseti iz trijema prikazana je, međutim, tek ovnovska glava. Kao analogiju spominjemo aleju sfinga s ovnovskim (ne ljudskim) glavama koja vodi do glavnoga Amonova svetišta u Karnaku (Tebi). Naime, iako je Amonov lik izvorno antropomorfnu figura, s vremenom se prikazuje s glavom ovna.²¹ Kako to spominje Herodot, na kip boga Amona za obreda se nasadivala glava žrtvovanoga ovna. Ovnovske glave, kao naznake Amona, zajedno s lavovima, javljaju se i na spomenicima posvećenim Serapisu.²² U Luksoru, pak, do kojega se ophodnjama išlo iz Karnaka, održavao se obred koji bi periodično potvrđivao božansku utemeljenost vlasti. U tom hramu Aleksandar Veliki, nasljeđujući faraone, identificiran sa Zeusom - Amonom, dao je obnoviti svetište nebeske lađe. U istom kontekstu trebalo bi možda tumačiti smještaj Dioklecijanova svetišta u Amonovu hramu u Luksoru, te se ne bi radilo tek o uobičajenu vojničkom svetištu u logoru. Iako hram u Dioklecijanovo doba nije više bio u funkciji, na Amonovo štovanje se nije moglo zaboraviti, o čemu svjedoče grafiti zavjetne naravi. Divinizirani Dioklecijan (s prediktom *Iovius*), koji se identificira s Jupiterom, mogao se ujedno poistovjetiti, u duhu rimskoga sinkretizma i s Amonom. Zapravo, kult Amona u rimsko doba upravo podrazumijeva identifikaciju Amona i Jupitera.

Kultni utjecaji u Dioklecijanovoj palači mogli su, dakle, doći iz samoga središta Amonova kulta iz Tebe, iz Luksora i Karnaka. Je li tek puka koincidencija da se na jednoj od sfinga iz Dioklecijanove palače čita natpis koji spominje faraona Manebru (Amenhotep, Amenophis III.) koji se veliča

²⁰ SUIĆ 1981: 309; CAMBI 1980: 43-50

²¹ WILKINSON 2003: 94-95

²² SELEM 1971: 311-312; SELEM 1977: 51

kao izabranik (sin boga) Amona Ra.²³ Inače, uz ime tog vladara vezuje se gradnja glavnog dvorišta hrama u Luksoru, u kojem je interpolirano i Dioklecijanovo svetište. Spomenuta sfinja iz Dioklecijanove palače u Splitu (sada u Arheološkom muzeju), smatra se, potječe upravo iz Luksora.

Naglašavamo da postoji i ikonografski tip Serapisa – Amona, također s ovnovskim rogovima.²⁴

BIKOVA GLAVA (APIS ?)

Bikovsku glavu na kaseti s trijema moglo bi se, dakle, dovesti u svezu s crnim bikom – božanstvom Apisom. Zapravo, kult Serapisa nastaje povezivanjem Ozirisova i Apisova kulta, koji se u ptolomejsko doba sinkretistički povezuje s Hadom, Plutonom, ali i sa Zeusom i drugim božanstvima.²⁵ U trijemu Serapeja u Ostiji na mozaiku prikazan je cijeli lik bika. Na bisti nađenoj u Serapeju u sklopu Hadrijanove vile u Tivoliju na jednoj je strani prikazan Oziris, a na drugoj glava bika - Apisa (Vatikanski muzej, egipatska zbirka, kat. 22807). U Memfis, glavnom središtu Apisova kulta, koji se održava i u ptolomejsko doba, pod Serapejem, u granitnim sarkofazima pokapahu se uginuli sveti bikovi.²⁶ Pod Serapejem u Aleksandriji, pod kojim su galerije, nađen je kip Apisa s Hadrijanovom posvetom.²⁷ Kult Serapisa (Oziris), Apisa i Izide tijesno su povezani. Izida i Oziris su brat i sestra i ujedno supružnici. Apis se, pak, smatrao Ozirisovom dušom (*ba*).²⁸

Istina, u rimskoj umjetnosti veoma su česti prikazi žrtvovanja bikova i ovnova (*taurobolia i criobolia*), pa tako, primjerice, i na bazi jednoga od nekadašnjih pet stupova podignutih 303. godine na Rimskom forumu u čast Jupitera, Dioklecijana i njegovih suvladara. Tamo su, dakako, kako je to već uobičajeno, prikazane cijele životinje, a ne samo njihove glave, kao na kasetama oko poligonalnog zdanja.

Kako je to već naglašeno, prepoznavanje Serapisa na jednoj od kaseti navodi da bi se i glave bika i ovna na kasetama iz trijema oko poligonalnoga hrama, ipak, moglo dovesti u svezu s egipatskim kultovima, odnosno s njihovim grčko-rimskim recepcijama. U interijeru poligonalnoga zdanja jedan lik se prepoznaje kao Hermes Psihomp, dakle božanstvo koje se inače identificira s Thothom, pa mu se

²³ SELEM 1997: 101

²⁴ TRAN TAN TINH 1983: 47

²⁵ WILKINSON 2003: 127-128

²⁶ BOWMAN 1986: 173, 175

²⁷ EMPEREUR 1998: 97

²⁸ WILKINSON 2003: 170-171

zavjetuje, zajedno s Izidom i Serapisom (Ozirisom). Reljefi na glavnoj grobnici iz I. stoljeća u nekropoli Kôm el Chougafa u Aleksandriji veoma su inspirativni za pokušaje ikonografskih interpretacija tema u poligonalnome zdanju u Dioklecijanovoj palači u Splitu. Naime, na spomenutoj grobnici u Aleksandriji prikazani su, među ostalim, Apis, Izida, Thoth, Meduza Gorgona, a od simbola naznačeni su Hermesov štap - kaducej i Dionizijev tirsos.²⁹

Bikova glava često se prikazuje na konzolama, pa tako i na mnogim zdanjima na istočnoj jadranskoj obali.³⁰ Možda bi se u duhu egipatskih kultova dalo interpretirati i dvije glave na konzolama glavnih, sjevernih vrata Dioklecijanove palače. Te su glave mladolike, od kojih se jedna doima kao ženska figura, ljudskog obličja, no s bikovskim rogovima i runom. Nije li to, možda, Izida u obličju krave i njezin sin Hor u obličju bika, prurušeni u strahu pred Setovim progonima? No, to je tema posebne studije.

Na Dioklecijanovoj steli iz British Museuma prikazan je faraon kako prinosi žrtvu svetom biku Buchisu. Inače, Buchis je bijeli bik koji se štovao u Hermonthisu, u blizini Tebe.³¹ Na slavoluku koji je u Solunu podigao Galerije, Dioklecijanov suvladar i zet, prikazani su tetrarsi zajedno s božanstvima Ozirisom i Izidom, te Dioskurima, zaštitnicima sloge. Stoga je i za očekivati da je u religioznom konceptu Dioklecijanove palače morala biti prisutna i egipatska dimenzija.³²

U istom kontekstu dalo bi se interpretirati i sfinge u Dioklecijanovoj palači, iako nije sačuvan njihov izvorni smještaj, raspored i broj. Uz Dioklecijanov stup u Aleksandriji, tamo gdje se nekoć nalazio čuveni Serapej još uvijek bdiju sfinge. Pomišljamo na čuvenu fresku iz Serapeja u Herkulanumu na kojoj su prikazane sfinge u kulturnoj scenografiji Izidina kulta.³³

U svakom slučaju, poligonalno zdanje, kao i cijela palača, snažno su obilježeni egipatskim kultovima. To ne znači da se u tom prostoru nisu, u duhu rimskog sinkretizma, štovali i drugi kultovi, poput onog dionizijskoga, koji je, također, pružao nadu u spas i život nakon smrti. Plutarh, u svojoj raspravi o Izidi i Ozirisu, naširoko raspravlja o identifikaciji Dioniza i Ozirisa. Za prožimanje tih božanstava postoje i epigrafske potvrde.³⁴ Inače, u ornamentici poligonalnoga

²⁹ EMPEREUR 1998: 156-169

³⁰ L' ORANGE 1961: 40; međutim, smatra da te glave prikazuju riječna božanstva te da se odnose na ideju Felicitas Saeculi.

³¹ MOND 1934: vol. II, 18-19; vol. III. Pl. XLVI

³² SELEM 1997: 42; TRAN TAN TINH 1983: 262, Pl. CX fig. 291

³³ GOLDMAN 1996: 253

³⁴ Tako se, na primjer, na jednom zadarskom zavjetnom natpisu (CIL III 2903) zajedno spominju Izida, Serapis, Liber i Libera - usp. TAKÁCS 1995: 163; SELEM 1997: 49-50; TRAN TAN TINH 1983: 5

hrama ima zaista naznaka za dionizijski kult.³⁵ U Romuliani (Gamzigrad), naselju – palači, koju je dao podignuti Galerije, Dionizije je prikazan na reprezentativnu mozaiku.³⁶

Napomenuli smo da su ovnovska i bikovska glava prikazane šupljih očiju, poput prikaza maski na poligonalnome zdanju i na takozvanome Malom hramu. Dapače, trebalo bi nastaviti interpretacije u kontekstu egipatskih kulturnih tradicija, iako su maske, dakako, česti funeralni simbol, no služe i u kultne svrhe, primjerice u dionizijskim obredima.³⁷ U kultovima egipatskoga podrijetla i u rimsko doba navlače se maske bogova u liturgijama s naglašenom teatarskom dimenzijom.³⁸

U kontekstu religiozne mizanscene trebalo bi tumačiti i stupove egipatskoga podrijetla, posebno one od crnoga granita, koji su po svoj prilici imali religijske konotacije u Izidinu kultu.³⁹ Treba napomenuti da je Izidin otočić Fila granitne građe, uključujući i one okolne, od kojih je najveći Bigeh, posvećen Ozirisu.

Za misterijske obrede, a takvi su, dakako, oni Serapisa (Ozirisa) i Izide, mogle su biti pogodne kripte hramova, kao aluzije na podzemlje iz kojega se očekuje obnova života.

U Izidinu kultu veliku je ulogu igrala voda s obrednim pranjima. Obredna pranja bila su obvezna i kod drugih egipatskih kultova, što bilježi i Herodot, a zadržala su se i u helenističko doba.⁴⁰ Možda bi u tom smislu trebalo tumačiti i terme u neposrednoj blizini hramova.

Egipatske sfinge i granitni stupovi u Dioklecijanovoj palači nisu bili, dakle, nekakve spolije, kao ratni, trijumfalni plijen, već su sastavni elementi kultnoga, ali i političkog programa veličanja Dioklecijana i njegovih suvladara. Kult carske osobe osobito je naglašen u Egiptu, nastavljajući se na tisućljetno štovanje faraona, božanstava koji hodaju zemljom. U tom smislu upravo je paradigmatičan Cesareum (Sebasteum) u Aleksandriji pred kojim su se dizali obelisci. Usporedbe radi, pred Augustovim mauzolejem u istom duhu bili su naknadno, u doba cara Domicijana, postavljena dva obeliska.⁴¹ Hramove u Dioklecijanovoj palači, onaj poligonalni, te onaj pravokutni, takozvani Mali hram, te dva mala, okrugla hrama, treba dovesti u svezu ne samo s kultom

³⁵ CAMBI 1995: 256-257; McNALLY 1996: 57

³⁶ SREJOVIĆ 1993: 266

³⁷ CAIN 1988: 143-153

³⁸ SELEM 1997: 32

³⁹ U Izidinu kultu, osim sfinga i ostalih kipova, važnu je ulogu imao crni kamen - usp. SELEM 1997: 29

⁴⁰ BOWMAN 1986: 182

⁴¹ LE GLAY 1989: 60

bogova već i tetrarha, koji se identificiraju s bogovima pa se i štuju kao božanstva, Dioklecijan kao Jupiter, Maksimijan, pak, kao Heraklo.⁴²

Poligonalni hram, koji se u literaturi smatrao carevim mauzolejem, treba, mislimo, dovesti u svezu s Izidinim kultom i kultom careve osobe. Navodimo kao analogiju Izidin hram u Beneventu s obeliskom na kojemu se spominje car Domicijan, kao sin gospodara života, sin boga Ra, ljubljen od svih bogova.⁴³

Svete prostore sa četirima hramovima, s peristilom u sredini, trebalo bi možda shvatiti i kao pozornice na kojima su se odvijali obredi, uključujući ophodnje i liturgijske igre, dakako, praćene glazbom, s protagonistima pod maskama, od kojih su neke, vjerojatno, prikazivale egipatska božanstva. Sam ulaz u careve odaje, takozvani protiron, možda bi trebalo interpretirati u duhu egipatskih tradicija, slično prozoru ukazanja u egipatskim hramovima, gdje se ukazivao vladar - božanstvo.⁴⁴

ARHITEKTONSKE TEME

Kapiteli na galeriji južne fasade

U monografiji E. Hébrarda i J. Zeillera o Dioklecijanovoj palači, u opisu takozvanoga kriptoportika - galerije na južnoj fasadi, ukazuje se da arhitravi (vijenci) ne naliježu izravno na kapitele već na imposte, što podsjeća na arhitektonski motiv s Trajanova kioska na otočiću Fili.⁴⁵ Inače, motiv pročelja rastvoren lođama veoma je star pa se pojavljuje i na egipatskim prikazima palača, dakako, bez lukova. No, kako je to primijećeno, pročelje s lođama, motiv koji je toliko oduševio Roberta Adama, ponavlja rješenje Dioklecijanove palače u Nikomediji. Naime, na nestaloj carevoj palači u Nikomediji, na otočiću na rijeci Orontu, postojala je, također, galerija s koje se otvarao pogled na krajolik, kako je to poznato iz opisa koji donosi Libanije.⁴⁶

Veoma su zanimljivi polukapiteli na polustupovima između kojih su galerijski otvori. Polukapiteli se međusobno razlikuju u dimenzijama, a neki od njih su i restaurirani. Opisuju ih kao nedovršene korinthske kapitele, odnosno

---

⁴² GRABAR 1946: 219-200; MARASOVIĆ 1995: 89-103

⁴³ TRAN TAN TINH 1983: 87

⁴⁴ SELEM 1997: 32

⁴⁵ HÉBRARD - ZEILLER 1912: 165

⁴⁶ ČURČIĆ 1978: 68

kao košare nedovršenih korintskih kapitela (*unadorned Corinthian kalathos*).⁴⁷ Opisuje ih se, također, kao izvrnute kusaste čunjeve pa im se traži analogija na Porti Nigri u Trieru.⁴⁸ Različito se i prikazuju na nacrtima pa tako kod R. Adama⁴⁹ imaju naglašeniji zvonolik oblik, dok su kod Hébrard-Zeillera gotovo valjci.⁵⁰ Neki od tih polukapitela imaju izrazitiji zvonolik oblik te tako, donekle, podsjećaju na egipatske kapitule u obliku papirusova cvijeta. Istina, ovi na Dioklecijanovoj palači nemaju uobičajen snažno izvijen oblik u gornjem dijelu, no možda su, ipak, moguće daleke reminiscence na egipatske uzore.

Vijenci sa skošenim stranama

Monumentalna Dioklecijanova vrata na otočiću Fili, koncipirana poput slavoluka s trima ulazima, ukrašena su vijencima s karakterističnim skošenjima u presjeku (*le sagome delle cornici da semplici piani inclinati*); takvi se profili zamjećuju na mnogim mjestima u Dioklecijanovoj palači u Splitu, ali i na drugim kasnorimskim građevinama poput Porte Nigre u Trieru.⁵¹ Isti tip profila (*cornice consisting of plain, inclined surfaces*) javlja se i u Dioklecijanovu logoru oko hrama u Luksoru, ali i na drugim onodobnim zdanjima.⁵²

Polukapiteli na pilonu na križanju karda i dekumana u Dioklecijanovoj palači

O izvornom izgledu križanja glavnih ulica Dioklecijanove palače postoji veći broj mišljenja pa se pretpostavlja da se tu nalazio tetrapilon sličan onima u Dioklecijanovim logorima u Luksoru i Palmiri ili, pak, da je tu bio predviđen slavoluk (tip *quadrifrons*).⁵³ Nas u ovom radu zanimaju tek ornamenti pilona u obliku slova L u tlocrtu smještenome na križanju ulica – karda i dekumana.⁵⁴ Pilon završava vijencem sa skošenim stranama. Sastavni dio toga pilona su dva polustupa sa svojim bazama i kapitelima. Upozorili bismo osobito na osebujne

⁴⁷ McNALLY 1996: 40

⁴⁸ BULIĆ - KARAMAN 1927: 154

⁴⁹ ADAM 1764: Plate IX

⁵⁰ HÉBRARD - ZEILLER 1912: 49

⁵¹ MONNERT DE VILLARD 1941: 8-10

⁵² MONNERT DE VILLARD 1953: 98

⁵³ Pregled mišljenja v. kod McNALLY 1996: 35-51

⁵⁴ Pilon je otkriven nakon angloameričkog bombardiranja tijekom Drugoga svjetskog rata; FISKOVIĆ 1950: fig. 86, 100. Sliku donosi i MARASOVIĆ 1982: 127, opisujući pilon kao stup na raskrižju karda i dekumana. Sliku donosi i McNALLY 1996: fig. 99 uz legendu Crossing northeast pillar.

baze polustupova sa skošenim stranama poput krnjega stošca, koje sliče bazama stupova u egipatskoj arhitekturi.

Polukapitelima na polustupovima naslonjenima na pilon nije, čini nam se, poklonjena osobita pozornost. Dan je tek sumaran opis.⁵⁵ Ovdje donosimo prvi put crtež i detaljnije snimke. Kapiteli se nalaze na sjevernoj i istočnoj strani pilona iznad dvaju polustupova. Pilon na sjevernoj strani, uključujući polukapitel, najvećim je dijelom restauriran. Polukapiteli su ukrašeni trima nizovima zadebljanih, izvijenih listova. Na vanjskim stranama listova, od izvijenoga vrha nadolje, teku vrpce, na koje posebno upozoravamo. Na uglovima su ispučene volute, a po sredini kapitela su uobičajenije spirale (*helix*). Na mjestu gdje su uobičajenije rozete strši neobrađeno, elipsoidno ispuččenje. Dakako, volute, spirale (*helix*) i rozete javljaju se i na drugim korintskim kapitelima u palači, no na tim kapitelima nema motiva zadebljana lišća. Neobrađeni detalji skicozno izvedeni česti su i na mnogim arhitektonskim, dekorativnim motivima u Dioklecijanovoj palači. Budući da su ti polukapiteli *in situ*, valja ih pridodati repertoaru dekorativnih elemenata u arhitekturi palače. Dakle, i u Dioklecijanovoj palači postojali su kapiteli sa zadebljanim lišćem i to, po svojoj prilici, mnogobrojni.

Kao analogiju tim polukapitelima spominjemo pilastar – kapitel s Horejom Agripinom u Rimu koji je, također, ukrašen sa zadebljanim listovima izvijena vrha i s uobičajenijim volutama, heliksom i ispuččenjem na mjestu rozete.⁵⁶ Tom tipu pripada i kapitel na Dioklecijanovu spomen-stupu u Aleksandriji, koji je izravna analogija za polukapitele o kojima raspravljamo.⁵⁷ Vrpce na vanjskim stranama polukapitela s pilona u Dioklecijanovoj palači, na koje smo već upozorili, podsjećaju na slične motive na biljnim kapitelima iz ptolomejskoga i rimskog Egipta.

Vrpce na vanjskim stranama listova mogu se interpretirati kao uske grane iz kojih se računaju oštri i tanki palmine listovi. Palmine grana kao cjelina, sa svojim šiljastim listovima, doima se kao velik list sa savijenim vrhom. Kao analogiju spominjemo, na primjer, kapitele u hipostilnoj dvorani Horova hrama u Edfu.⁵⁸

Više kapitela sa zadebljanim lišćem poznato je iz Salone,⁵⁹ takvih je više u grobišnoj bazilici na Manastirinama ukrašenih, također, s volutama, rozetom

---

⁵⁵ McNALLY 1996: 51 donosi ovakav opis pilona: base: simple raking fillet with a lightly curved slantshaft: astragal capitals: corona of smooth leaves, two corner calyces, damaged helices, abacus flower.

⁵⁶ WILSONJONES 1991: fig. 18

⁵⁷ EMPEREUR 1998: 103

⁵⁸ BOWMAN 1986: 173; ROBINS 1997: 234

⁵⁹ KAUTZCH 1936: 23

i heliksom.⁶⁰ Tom tipu pripada više kapitela s Manastirina u Solinu, razmještenih i ugrađenih u zgradu Tusculuma i u sjenicu okolnog perivoja. Većina tih kapitela i niz drugih različitih ulomaka u Tusculumu preneseni su sa srednjovjekovnog zvonika splitske katedrale nakon njegova rušenja i gotovo faksimilske obnove početkom XX. stoljeća. To premještanje fragmenata iz Splita u Solin, bez sačuvane dokumentacije, stvara zabune.⁶¹ Većina novih kapitela na postojećem, obnovljenom zvoniku splitske katedrale, pripada tipu kapitela sa zadebljanim lišćem, od kojih većina ima, također, rozete, volute i heliks. Pretpostavljamo da su kapiteli toga tipa, ugrađeni u zvonik splitske katedrale, pripadali izvorno arhitektonskoj opremi Dioklecijanove palače, dok su originalni kapiteli razneseni, od kojih je veći broj sačuvan u Tusculumu u Solinu.

Polukapitel na palači Cambi

Na istočnoj strani palače Cambi ugrađen je (polu)stup s polu(kapitelom) i bazom kojemu do sada nije bila posvećena pozornost. Naime, nije jasno radi li se o polustupu i polukapitelu jer su ugrađeni u zidnu masu. Zidovi palače Cambi na njezinoj istočnoj i zapadnoj strani, onoj prema gradskom trgu, sazđani su najvećim dijelom od kamenih blokova s Dioklecijanove palače. Zapadni zid, na koji je ugrađen polustup, podignut je u smjeru nekadašnjega zapadnog zida Dioklecijanove palače.⁶² Palača Cambi podignuta je tijekom kasnoga srednjeg vijeka s obilježjima gotičkog stila. U susjedstvu su, na jednoj drugoj kući, ugrađene i dvije glave (Dioskura?) koje su pripadale opremi Dioklecijanove palače.⁶³

Polukapitel je ukrašen zadebljanim, savijenim lišćem; sastavljen je od dvaju komada. Nad njime je abak. Polustup počiva na višestruko raščlanjenoj bazi. Moguće je postojeća cjelina – kapitel, trup, stup i baza - naknadno sastavljena iz heterogenih elemenata. Baza, osebujna profila, nesumnjivo je iz kasnoantičkoga razdoblja. Razabiru se različite obradbe u gornjemu i donjem dijelu kapitela, tako da bi se moglo zaključiti kako je kapitel naknadno sastavljen od heterogenih dijelova. No, sasvim je uobičajeno da se na kapitelima s motivom zadebljana, savijena lišća, pojavljuju dva niza lišća. Kapiteli većih

⁶⁰ KAUTZSCH 1936: Tab. IV, fig. 38; DUVAL, MARIN, METZGER 2000: 344 ne isključuju mogućnost da neki od kapitela iz bazilike ne potječu iz Dioklecijanove palače.

⁶¹ KAUTZSCH 1936: 23 (T. 4. no. 35) opisuje kapitel iz okoliša tzv. Tusculuma, ne znajući da je i taj podrijetlom sa zvonika splitske katedrale. Neki od kapitela sa splitskoga zvonika danas se nalaze i u depou Arheološkog muzeja u Splitu.

⁶² Prostornu situaciju v. na nacrtu kod HÉBRARD - ZEILLER 1912: 44

⁶³ CAMBI 1986: 23-28

dimenzija u Aleksandriji, također su, nerijetko, sastavljeni od dvaju dijelova.

Na ovom polukapitelu nema dopunskih motiva koji su svojstveni korintskom kapitelu. Jedan kapitel iz Manastirina, iz Tusculuma, ukrašen je, također, samo sa savijenim zadebljanim lišćem, a potječe sa srednjovjekovnog zvonika splitske katedrale. Polukapiteli na pilonu na raskrižju karda i dekumana, koji su *in situ*, navode nas na pretpostavku da je i polukapitel ugrađen na palači Cambi, također pripadao izvornoj opremi Dioklecijanove palače, ali i slični kapiteli koji su bili ugrađeni u srednjovjekovni zvonik splitske katedrale.

O takozvanom tipu kapitela sa zadebljanim lišćem

Za taj tip kapitela koriste se izrazi: *Corinthian capitals with full leaves*, *by plain leaves*, *corona of smooth leaves*, *Kapitelle mit volllen Blättern*, *chapiteau à feuilles lisses...* Neke varijacije, s obzirom na dopunske dekorativne elemente (jonske volute umjesto onih uobičajenih za korintske kapitete), ubrajaju se u kompozitne kapitete poput onoga s portika *summa cavea* na Koloseju.⁶⁴ Relativno su česti u rimskoj arhitekturi. Motivom zadebljana lišća ukrašeni su i kapiteli na Galijenovu slavoluku u Rimu. Brojni su takvi kapiteli u sjevernoj Africi, primjerice na Karakalinu slavoluku u Volubilis. Niz takvih kapitela diže se na stupovima na trijemu uz ograđeni prostor oko Belova hrama u Palmiri, u gradu gdje se inače nalazio i Dioklecijanov logor.

Kapiteli tipa zadebljana lišća veoma su česti u Egiptu, posebice u Aleksandriji.⁶⁵ Jedan od ranijih kapitela toga tipa potječe iz Serapeja u Klaudijevu brdu gdje su se nalazili čuveni kamenolomi.⁶⁶ Naglašavamo ponovno da je kapitel toga tipa i na vrhu Dioklecijanova spomen-stupa u Aleksandriji. Takvi su i kapiteli u Dioklecijanovu svetištu u hramu u Luksoru, čiji je okoliš bio pretvoren u logor.⁶⁷ Upozorili bismo na karakteristične detalje ugaone volute kakvi se javljaju i na kapitelima s pilona Dioklecijanove palače, ali i na pojedinim kapitelima iz Manastirina u Solinu (Tusculum) koji su se ranije nalazili na zvoniku splitske katedrale.

Takvih kapitela u kasnoantičkom razdoblju nalazimo diljem Europe, pa tako i u blizini dunavskog limesa. Spominjemo, primjerice, kapitete iz bazilike

⁶⁴ KAUTZSCH 1936: 23; WILSON JONES 1991: Fig. 20

⁶⁵ KAUTZSCH 1936: 24

⁶⁶ WILSON JONES 1991: 122; McKENZIE 1996: 131

⁶⁷ EL - SAGHIR 1986: fig. 30, 32

Sv. Sinerota u Sirmiju.⁶⁸ U literaturi se spominje i jedan kapitel toga tipa nađen u logoru u Burnumu.⁶⁹ U tu se skupinu ubraja poneki kapitel iz crkve Sv. Barbare (Sv. Martin) u Trogiru i kapiteli iz katedrale u Puli.⁷⁰

Geneza kapitela s punim lišćem (palminim granama)

Ti kapiteli slični su egipatskim kapitelima prekrivenim listovima. Na Trajanovu kiosku na otočiću Fili, na kapitelima su gusto poredani zadebljani, izvijeni listovi. Izgleda da je najraniji tip toga kapitela onaj iz Augustova hrama na otočiću Fili na Nilu.⁷¹ Kapiteli iz rimskoga doba u Egiptu ukrašeni zadebljanim listovima odstupaju proporcijama od korinskog kapitela.⁷²

Otvoreno je pitanje geneze tipa takvih kapitela. Jesu li i oni derivacija egipatskih kapitela s palminim lišćem ili su tek jedna varijanta korinskog kapitela? Naime, akanatov list je izrezuckana obrisa. Međutim, na kapitelima o kojima raspravljamo, obris je kontinuiran, bez uobičajenih istaknutih i uvučenih dijelova. Osobito je karakterističan vrh koji je sličan izvijenoj palminoj grani, kako je to uobičajeno na kapitelima u obliku palmina lišća ili, preciznije, palmine grane. U pojedinim slučajevima očito je kako se radi o prožimanju motiva kapitela s palminim granama s motivima korinskoga kapitela: voluta, rozeta, heliks. Biljni kapiteli u obliku palmina lišća (grana) iz rimskog doba na zapadnoj kolonadi Izidina hrama na otočiću Fili imaju svoju daleku genezu u staroj egipatskoj umjetnosti.⁷³ Pozlaćene palmine grane imale su inače posebnu ulogu o obredima u Izidinu čast.⁷⁴ Palma je, također, jedno od ikonografskih obilježja Serapisa prikazana na bakrenjacima kovanima u Aleksandriji.⁷⁵

U svakom slučaju, takav tip kapitela postojao je i u Dioklecijanovoj palači, što možemo smatrati egipatskim utjecajem. Razumljivo je da se ti utjecaji razabiru u palači cara koji je i te kako bio angažiran u Egiptu.

⁶⁸ JEREMIĆ 1995: 143, 147, fig. 6. 7. i 8.

⁶⁹ KAUTZSCH 1936: 23

⁷⁰ KAUTZSCH 1936: 23

⁷¹ WILSON JONES 1991: 103, fig. 7.

⁷² WILSON JONES 1991: 122. Their non-conformity in terms of proportions matches their otherwise unconventional character. In this, as in many aspects of Roman architecture in Egypt, the norms elsewhere were filtered and transformed by strong local traditions.

⁷³ O genezi kapitela toga tipa STEVENSON SMITH 1998: 187

⁷⁴ TAKÁCS 1995: 88

⁷⁵ TRAN TAN TINH, V. 1983. 1983: 4, 260

Kontinuitet tipa kapitela sa zadebljanim lišćem

Taj tip kapitela kontinuirao i u srednji vijek, a javlja se sve do u barokno doba, primjerice na loži na splitskome trgu. Jesu li možda kapiteli s Dioklecijanove palače imali utjecaja na kontinuitet toga tipa kapitela u Dalmaciji, pogotovo s obzirom na činjenicu da su mnogobrojni kapiteli istog tipa bili ugrađeni u srednjovjekovni zvonik splitske katedrale, pa su kao takvi bili na uzor? Spominjemo u Trogiru polukapitele na apsidama katedrale na južnom portalu; isti su i polukapiteli na portalu samostanske crkve Sv. Ivana Krstitelja. U Zadru, primjerice, tom tipu pripadaju kapiteli s prvoga kata zvonika katedrale. Osim ovih navedenih primjera iz doba romaničkog stila, još su brojniji oni iz doba gotičkog stila. To može biti tema posebne radnje.

LITERATURA

ADAM

Adam, R., 1764., *The Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia*, London

BAILEY

Bailey, Donald M., 1996., "Honorific Columns, Cranes, and the Tuna Epitaph" *Archaeological Research in Roman Egypt. The Proceedings of the Seventeenth Classical Colloquium of the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum, held on 1 - 4 December, 1993.*, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series number 19, Ann Arbor, MI: 155-168.

BOWMAN

Bowman, A. K., 1986. *Egypt after the Pharaohs, Egypt after the Pharaohs, 332 BC - AD 642 from Alexander the Arab Conquest*, The University of California Press.

BULIĆ - KARAMAN

Bulić, F. - Karaman, Lj., 1927., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb.

CAIN

Cain, H. U., 1988., "Chronologie, Ikonographie und Bedeutung der römischen Maskenreliefs" *Bonner Jahrbücher* n. 188, 107-221.

CAMBI

Cambi, N., 1963. - 1965., "Nove potvrde egipatskih kultura u antičkoj provinciji Dalmaciji", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV – LXVII, 85-112.

CAMBI

Cambi, N., 1980., "Jupiter Amon na dva spomenika iz Arheološkog muzeja u Splitu", *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 43-50.

CAMBI

Cambi, N., 1986., "Two Heads of Tetrarchic Period from Diocletian's Palace at Split", *Archeologia Iugoslavica*, 17, Beograd, 23-28.

CAMBI

Cambi, N., 1995. "On the dedication of the prostile temple of Diocletian's palace in Split", *De l'archéologie à l'histoire, ORBIS ROMANUS CHRISTIANUSQUE, Travaux sur l'Antiquité tardive rassemblés autour des recherches de Noël Duval*, Paris, 253-263.

ČURČIĆ

Čurčić, S., 1978., "Late Antique Palace: The Meaning of Urban Context", *Ars Orinetalis*, no. 23, 67-90.

DUVAL

Duval, N., Marin, E., Metzger, C., 2000., *Salona III, Manastirine*, Collection de l'École française de Rome, 194/3.

DUVAL

Duval, N., 2003., "Hommage à Ejnar Dyggve, La théorie du palais du Bas Empire et les fouilles de Thessalonique", *Antiquité tardive* 11, 273-304.

EMPEREUR

Empereur, J.-Y., 1998., *Alexandrie redécouverte*, Paris.

EL – SAGHIR

El – Saghîr, M. et alii, 1986., *Le Camp romain de Luxor*, Cairo.

FARLATI

Farlati, D., 1756., *Illyricum sacrum*, Tom. I., Venezia

FISKOVIĆ

Fisković, C., 1950., *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, vol. 279

GOLDMAN

Goldman, N., 1996., "Isis revealed: cult and costume in Italy", *Archaeological Research in Roman Egypt. The Proceedings of the Seventeenth Classical Colloquium of the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum, held on 1-4 December: 246-258.*

GRABAR

Grabar, A., 1946., *Martyrium, Recherches sur les cultes de relique et l'art chrétien antique*, Paris

HÉBRARD - ZEILLER

Hébrard, E. - Zeiller, J., 1912., *Le Palais de Dioclétien*, Paris

JEREMIĆ

Jeremić, M., 1995., "Architectural Stone Decoration of Sirmium in the First Half of the 4th Century", u knjizi D. Srejović, *The Age of Tetrarchs*, Beograd, 141-155.

KAUTZCH

Kautzch, R., 1936., *Kapitellstudien: Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitels im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert. Studien zur spätantiken Kunstgeschichte im Auftrage des Deutschen Archäologischen Instituts* 9, Berlin, Leipzig.

LE GLAY

Le Glay, M., 1989., "L' idéologie solaire, Les pharaons, Auguste, Louis XIV", *Archeologia*, 249, 56-65.

L' ORANGE

L' Orange, H. P., 1965., "Die Bildnisse der Tetrarchen", *Acta Archeologica* 2, 29-52.

MARASOVIĆ

Marasović, T., 1982., *Dioklecijanova palača*, Zagreb

MARASOVIĆ

Marasović, T., 1995. "O hramovima Dioklecijanove palače", Petriciolijev zbornik I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 35, Split, 89-103.

McKENZIE

McKenzie, J., 1996., "Architectural style and Roman and Byzantine Alexandria and Egypt", *Archaeological Research in Roman Egypt. The Proceedings of the Seventeenth Classical Colloquium of the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum, held on 1-4 December 1993.*, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series number 19. Ann Arbor, MI: 128-142.

McNALLY

McNally, S., 1996., *The Architectural Ornament of Diocletian's Palace at Split*. Tempus reparatum, BAR International Series, 639, Oxford

MIRNIK

Mirnik, I., 1977., "On some architectural fragments from Diocletian' Palace at Split", *Archeologia Jugoslavica*, XVIII, Beograd, 45-56.

MOND

Mond, R. et alii, 1934., *The Bucheum*, II. The Inscriptions, IV. The Plates, London

MONNERT DE VILLARD

Monnert de Villard, U., 1953., "The Temple of Imperial Cult at Luxor", *Archeologia* XCV: 85-105.

MONNERT DE VILLARD

Monnert de Villard, U., 1941., *La Nubia romana*, Roma, Istituto per L' Oriente, Roma, 1-50.

ROBINS

Robins, G., 1997., *The Art of Ancient Egypt*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

SELEM

Selem, P., 1970., "Stanje istraživanja sfinga carske palače u Splitu", *Adriatica, praehistorica et antiqua*, Zbornik radova posvećen Grgi Novaku, Zagreb, 633-656.

SELEM

Selem, P., 1971., "Boginja s tisuću imena", *Hrvatski znanstveni zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb: 291-332.

SELEM

Selem, P., 1972., "Egipatski bogovi u rimskom Iliriku", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja – IX/7*: 5-104.

SELEM

Selem, P., 1997., *Izidin trag*, Split

SREJOVIĆ

Srejović, D., 1993., *Roman Imperial Towns and Palace in Serbia, Sirmium, Romuliana, Naissus*, Beograd

STEVENSON SMITH

Stevenson Smith, W., 1998., *The Art and Architecture of Ancient Egypt*, Yale University Press

SUIĆ

Suić, M., 1981., *Zadar u starom vijeku*, Zadar

SUTHERLAND

Sutherland, C. H. V., 1967., *The Roman Imperial Coinage, From Diocletian's reform (A. D. 294) to the death of Maximinus (A. D. 313)*. Volume VI, London.

TAKÁCS

Takács, S. A., 1995., *Isis and Sarapis in the Roman World*, Leiden – New York – Köln

TRAN TAN TINH

Tran Tan Tinh, V., 1983., *Sērapis debout*, Corpus des monuments de Sērapis debout et étude iconographique, Leiden

WARD-PERKINS

Ward-Perkins, J. B., 1970., "Dalmatia and the Marble Trade", *Disputationes Salonitanae I* : 38-44, Split

WARD-PERKINS

Ward-Perkins, J. B., 1981., *Roman Imperial Architecture*, Yale University Press, New Haven and London

WILKINSON

Wilkinson, R. H., 2003., *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Thames and Hudson, London

WILSON JONES

Wilson Jones, M., 1991., "Designing the Roman Corinthian Capital", *Papers of the British School at Rome*, no. 59, 89-150

L'INFLUENZA DELL'EGITTO NEL PALAZZO DI DIOCLEZIANO

(Sommario)

Le sfingi e le colonne di granito di provenienza egiziana nel Palazzo di Diocleziano sono da tempo presenti nella letteratura archeologica. In questo studio vorremmo porre l'accento su alcuni elementi finora ignoti dell'influenza egiziana nell'architettura del Palazzo, ma anche nell'immagine culturale.

Con i culti egiziani bisogna mettere in relazione alcune delle rappresentazioni sui cassettoni delle lastre lapidee del portico intorno alla cattedrale spatina che un tempo era il «Mausoleo» diocleziano ossia un tempio. I temi di questo studio sono le teste di ariete, di toro e di giovane con paniera- modius sopra il capo. Queste lastre si trovano nella loro sede originaria, sul lato nord del portico. A queste tre lastre se ne deve collegare una quarta già nota, che proveniva ugualmente dal portico intorno al «Mausoleo». Su questa lastra si ritiene sia rappresentato Serapis. Questo rilievo può funzionare come chiave per un tentativo di interpretazione delle altre lastre citate. Su una delle lastre del portico sul lato nord del «Mausoleo», al centro di una di esse, si discerne una testa sulla quale un oggetto cilindrico può essere riconosciuto come un resto di paniera- modius. Sulle monete di età tetrartica si rappresentano spesso geni con il modius sul capo e la patera in mano. Si può ipotizzare che questa testa rappresenti il genio o nome tutelare imperiale. La testa di ariete allude forse a Zeus - Giove- Amon. La testa di toro potrebbe essere posta in relazione con Apis. Diocleziano era un cultore della religione egiziana. Nello stesso contesto si potrebbero interpretare anche le sfingi nel Palazzo di Diocleziano pur non trovandosi nel sito, nella disposizione e nel numero originario. Accanto alla colonna diocleziana ad Alessandria, la dove sorgeva un tempo il famoso Serapeum le sfingi vigilano ancora. Pensiamo al celebre affresco del Serapeum di Ercolano dove sono rappresentate anche le sfingi nella scenografia culturale di Iside.

E' già stata espressa l'ipotesi che la figura femminile sul medaglione all'interno del «Mausoleo» potrebbe raffigurare la divinità protettrice - Tyche - della residenza imperiale appena fondata (il Palazzo). Sul capo di questa figura femminile che secondo studi più datati rappresentava Prisca, la consorte imperiale, scolpita in modo molto sommario, si vede una prominente conica. Potrebbe essere un modius simbolico e suggerire quindi che si tratta proprio della rappresentazione di Tyche, la protettrice delle città. Ma, proprio Tyche, la dea Fortuna romana, si identifica spesso con Iside. Dunque, la figura femminile nel medaglione all'interno del «Mausoleo» diocleziano, ritenuta dalla letteratura critica più antica la consorte di Diocleziano, potrebbe essere Tyche, o Iside. Il tempio poligonale che nella letteratura critica si riteneva mausoleo imperiale dev'essere, a nostro parere, messo in relazione con il culto di Iside e della persona imperiale. Cito come analogia il tempio di Iside a Benevento con l'obelisco su cui si ricorda l'imperatore Domiziano come figlio del signore della vita, figlio del dio Ra, amato da tutti gli dei.

Le sfingi egiziane e le colonne di granito nel Palazzo di Diocleziano non sarebbero spolia, come bottino trionfale di guerra, ma elementi costitutivi del programma di celebrazione del culto imperiale diocleziano.

Alcuni elementi nell'architettura del Palazzo di Diocleziano potrebbero avere ugualmente un'origine egiziana. Così i capitelli sul criptoportico della facciata meridionale

ricordano nella forma quelli del tipo a fiore di papiro. In molti punti del Palazzo compare la caratteristica cornice con le sagome dai semplici piani inclinati come quella sulla porta Diocleziana sull'isoletta di Philae sul fiume Nilo. Ma questo motivo si riscontra anche su altri edifici tardoantichi.

Sui piloni all'incrocio delle vie principali del Palazzo si sono conservati capitelli con un motivo di foglie spesse e lisce. Questo tipo di capitello è probabilmente di origine egiziana come derivazione del capitello con foglie di palma. Un gran numero di capitelli di questo tipo fu inserito nel corso del medioevo sul campanile della cattedrale spalatina.

Traduzione: N. Babić

LEGENDE:

Tabla I.

1. Glava Serapisa na kaseti iz trijema oko poligonalnoga hrama Dioklecijanove palače (foto: Z. Alajbeg)
2. Glava s modijem na glavi (?) na kaseti iz trijema oko poligonalnoga hrama Dioklecijanove palače (foto: Z. Alajbeg)
3. Glava ovna na kaseti iz trijema oko poligonalnoga hrama Dioklecijanove palače (foto: Z. Alajbeg)
4. Glava bika na kaseti iz trijema oko poligonalnoga hrama Dioklecijanove palače (foto: Z. Alajbeg)

Tabla II.

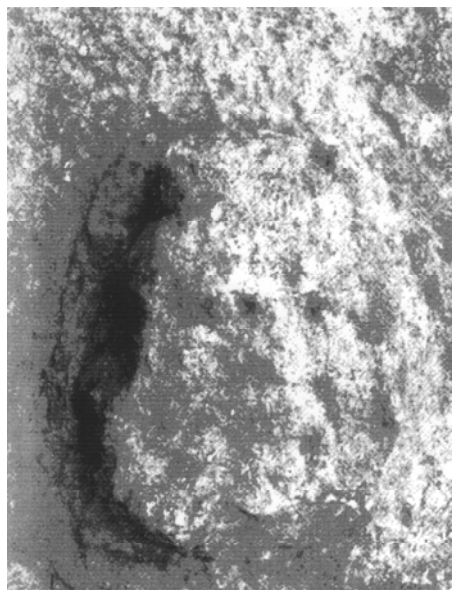
1. i 2. Kapitel na takozvanome kriptoportiku Dioklecijanove palače, prema R. Adamu
3. Kapitel na takozvanome kriptoportiku, prema E. Hébrardu
4. Kapiteli na takozvanome kriptoportiku (foto: I. Babić)

Tabla III.

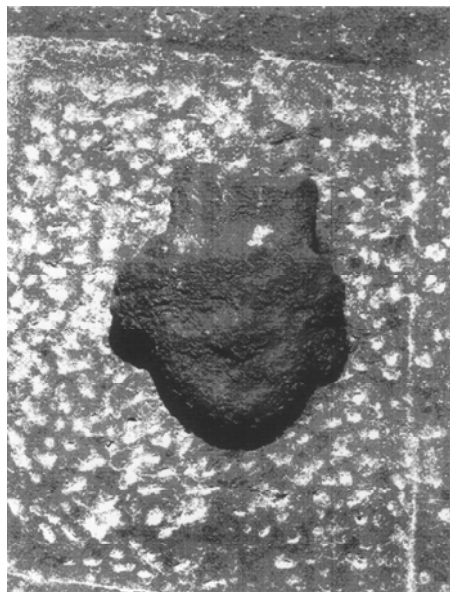
1. Polustup ugrađen na palači Cambi
2. Polukapitel na polustupu ugrađenome na palači Cambi (foto: D. Gavinić)
3. Baza polustupa ugrađenoga na palači Cambi (foto: D. Gavinić)
4. Kapitel u perivoju oko Tusculuma u Solinu (foto: I. Babić)

Tabla IV.

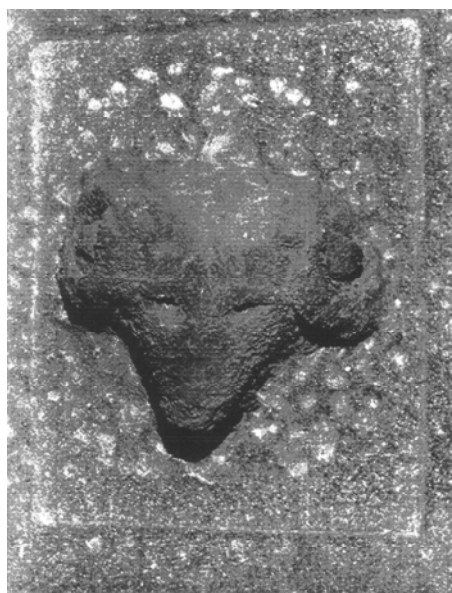
1. i 2. Kapiteli na pilonu na križanju karda i dekumana Dioklecijanove palače (crtež: D. Glavinić)
3. Gornji dio pilona na križanju karda i dekumana Dioklecijanove palače (foto: D. Glavinić)
4. Kapitel iz Serapeja u Klaudijevu brdu, prema J. McKenzie
5. Kapitel Dioklecijanova spomen-stupa u Aleksandriji (preuzeto iz J. Y. Empeur)

1

2

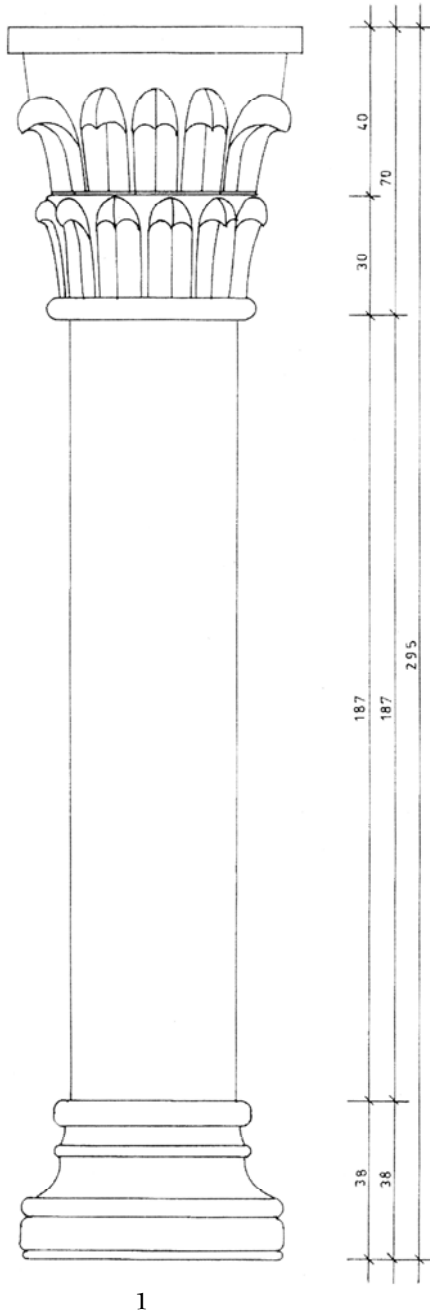

3

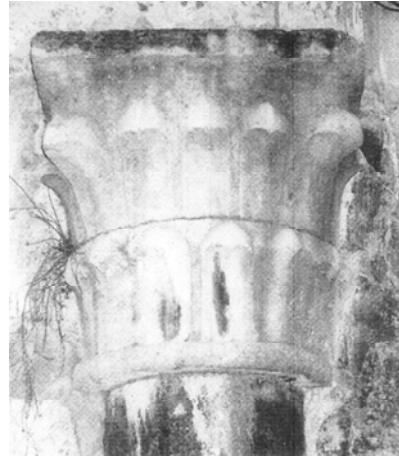

4

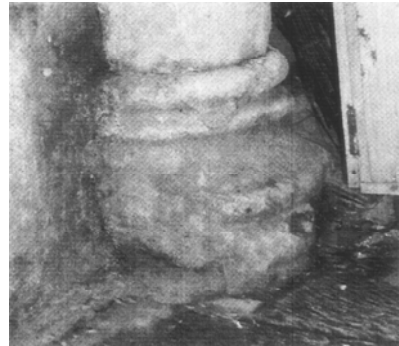
T. II

1

2

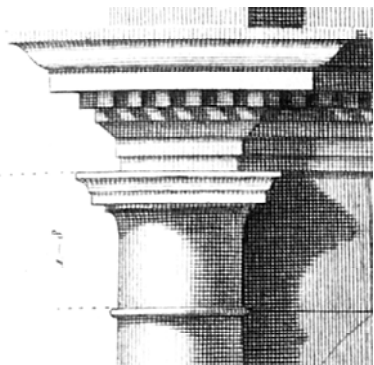
3

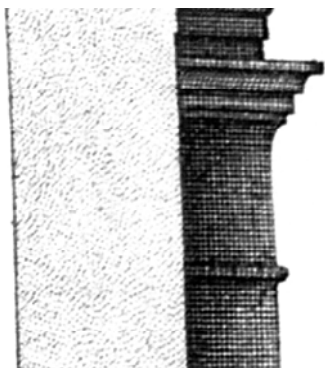
4

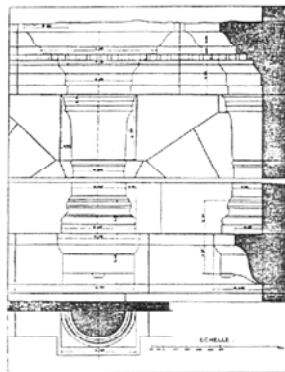
T. III

1

2

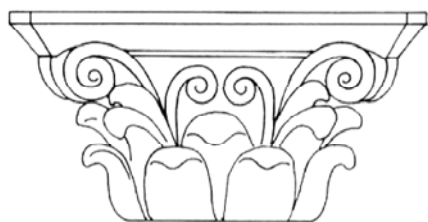
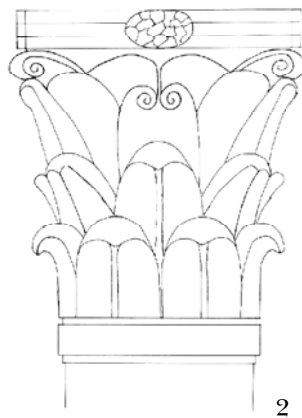
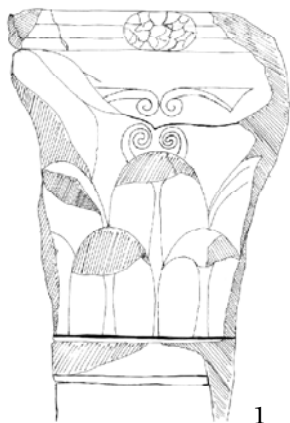

3

4

T. IV

4

5